

«СМУЧЯ ГОДИНА Б'Є»: ВІЙНА І ЛЮДИ В ОПОВІДАННІ МАРКА ЧЕРЕМШИНИ «ПОМЕННИК»

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (56)

УДК 821.161.2.09–32:398(477.85/.87)

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663–6840/2026.2.\(56\).56–62](https://doi.org/10.24144/2663–6840/2026.2.(56).56–62)

Пилипчук С. «Смучя година б'є»: війна і люди в оповіданні Марка Черемшини «Поменник»; кількість бібліографічних джерел – 11; мова українська.

Анотація. У статті проаналізовано оповідання Марка Черемшини «Поменник» крізь призму художнього осмислення проблеми «людина і війна» в українській малій прозі початку ХХ століття. Відзначено, що письменник вивершив це оповідання після тривалої творчої паузи і врешті «заговорив», не втримавши в собі великої сили вражень і потрясінь, яких із подостатком принесла війна. З'ясовано, що автор «Карбів» одним із перших у національній літературі звернувся до системного і незаретушованого зображення воєнного лихоліття, зосередивши увагу не на розлогих батальних сценах, а на суттєвій трансформації повсякденного буття гуцульського села. Простежено текстологічні й культурно-історичні маркери часу, виявлено зв'язок «Поменника» з циклом суголосних новел Марка Черемшини на воєнну тематику та щоденниковими нотатками автора. Обґрунтовано емоційну насиченість і документальну конкретику оповідання, що зумовлено правдивістю рефлексій письменника від безпосереднього переживання подій Першої світової війни. Особливу увагу приділено новаторським художнім стратегіям: поетиці колективного голосу громади (він проривається через лейтмотивну мелодію голосіння), психологічному портретуванню персонажів, внутрішнім монологам, а також функції психологічного пейзажу, який відбиває стан тривоги й очікування невідвортної катастрофи. Розкрито сенсовий потенціал художньої деталі («поменник» як знак родової пам'яті та водночас фатальний привід для репресій), що підсилює трагізм зображуваного. Доведено, що війна в оповіданні постає як сила, котра руйнує усталені соціальні зв'язки, оголює приховані конфлікти та деформує моральні орієнтири людини. Підкреслено глибокий символічний підтекст у кульмінаційній сцені арешту і виривання з рідного ґрунту сивочолих газдів. Силоміць вихоплених із батьківської землі гуцулів перед фізичною стратою знищено духовно: вони втратили ту надміцну антеївську силу, яка досі допомагала стоїчно переносити «смучю годину» війни. Наголошено на гуманістичному пафосі твору і його значенні для формування воєнного дискурсу в українській модерній прозі.

Ключові слова: Марко Черемшина, новелістика, оповідання, людина і війна, гуцульський текст, мала проза, психологічний пейзаж, фольклоризм, голосіння.

Формулювання проблеми. Марко Черемшина увійшов в історію української літератури як майстер новели. Разом із Василем Стефаніком та Лесем Мартовичем він долучився до суттєвого розвитку національної малої художньої прози. Його внесок полягав не тільки у апробації оригінальних нарративних стратегій, не тільки у активному залученні локального (покутського та гуцульського) колориту, не тільки у використанні щільного глибокозмистовного письма, а й у значному розширенні тематичного діапазону творів. Одним із основних пластів у творчому доробку письменника становлять новели про війну. Перша світова війна, що мала непомірний вплив на усіх, суттєво змінила і триб життя, і світогляд людей, особливо на європейському континенті. Українські письменники, тримаючи руку на пульсі часу, намагалися якнайшвидше відрефлектувати у художньому слові знакові події доби. Марко Черемшина одним із перших взявся за ґрунтовне представлення цієї теми у літературі. З-під пера письменника вийшла ціла низка творів про війну і воєнне лихоліття. Це і «Перші стріли», і «Зрадник», і «Село потерпає»... Особливо цікавим у визначеному контексті є оповідання «Поменник», яке не часто потрапляло у поле уваги дослідників. У зазначеному художньому полотні в оригінальний терехшинівський спосіб зображено прихід війни у тихе гірське село й відповідну раптову зміну суспільного укладу. Та найбільший акцент письменник зробив на багатьох трагедіях, що як нео-

дмінний супутник воєнної пори падають на голови приголомшених гуцулів.

Аналіз досліджень. Літературознавчий погляд на неповторний художній світ Марка Черемшини запропонувало чимало науковців. Комплексний підхід до оцінки творчої спадщини письменника у контексті літературних пошуків діячів «Покутської трійці» здійснив Роман Піхманець [Піхманець 2012]. Його ґрунтовна монографія «Із покутської книги буття. Засади творчого мислення Василя Стефаніка, Марка Черемшини і Леся Мартовича» є своєрідною підсумковою студією про писання Івана Семанюка. У книзі висловлено низку цінних міркувань про «Поменник». Зокрема зазначено: саме тут письменник «ясно побачив, що об'єктивація неможлива без ширшого залучення “контексту війни”, картин емоційного переживання нових життєвих екзистансів» [Піхманець 2012, с. 326]. Досить глибоко твір дослідила Іванна Стеф'юк [Стеф'юк 2016]. На сторінках кандидатської дисертації «Людина і війна (на матеріалі художньої та мемуарної спадщини Марка Черемшини)» вона наголосила, що магістральним завданням автора «Поменника» було показати, як «особистий, родинний та суспільний простори руйнуються і деформуються під впливом війни та бойових дій» [Стеф'юк 2016, с. 85]. Спостереженнями про цей зразок малої прози поділилися також Наталія Мафтин [Мафтин 2025], Микола Легкий [Легкий 2025], Лариса Горболіс [Горболіс 2004], Ростислав Чопик

[Чопик 1998], Степан Хороб [Хороб 2006] та ін.

Мета статті, завдання. Евристичний потенціал Черемшиного оповідання «Поменник» настільки великий, що є потреба поглибити його інтерпретаційне поле. Зокрема, варто з'ясувати новаторські підходи письменника до художнього вирішення проблеми «людина і війна». Окремий інтерес викликає апробований у Марка Черемшини особливий спосіб психологічного портретування героїв, його увага до деталі і вміння підсилити зображення внутрішніх змагань людини картинами природи.

Методи і методика дослідження. У статті використано прийоми герменевтичного, культурно-історичного, естетичного та контекстуально-інтерпретаційного літературознавчих методів.

Виклад основного матеріалу. Автограф цього оповідання Марка Черемшини, на відміну від багатьох інших, зберігся. За початковим задумом твір мав увійти до циклу «Село за війни» та мати назву «Б'є смуча година (сільські образки з часів війни)». Як дізнаємося зі збереженого рукопису, оповідання було створено під свіжим враженням від вибуху Першої світової війни і тих змін, які вона принесла в гуцульський край. У чорновому варіанті «Поменника» письменник вказав дві дати: 6 та 23 вересня 1914 року. Очевидно, йдеться про хронологічні межі написання твору. Зрештою, під час глибшого текстологічного аналізу виокремлюємо низку інших важливих підказок, з допомогою яких нескладно встановити приблизний час створення «Поменника». Приміром, в уста одного із героїв автор вкладає свіжу новину – звістку про те, що «Папа Римський погіб». Поза всяким сумнівом, згадано про смерть Папи Пія Х (Джузеппе Мелькіоре Саро). Саме цей очільник католицької церкви відійшов у вічність 20 серпня 1914 року і резонансна звістка щойно наприкінці серпня або ж на початку вересня «прилетіла» до віддаленого гуцульського села. Отож вказаний факт підтверджує точність авторського датування. До речі, ще одним побіжним доказом непомилності зазначених хронологічних координат є фрагмент, де підкреслено «*втіху*» овечок, «*що, непродані, перебули Богородичку, що за довги не пішли марне на ніж*» [Черемшина 2023, с. 292]. Мовлячи про «Богородичку», автор натякає на свято Першої Пречистої, що припадало на 28 серпня. Справді, за часів Австро-Угорщини гуцули двічі на рік (у серпні та жовтні) ходили на великий ярмарок «за Гору» (себе то за Чорногірський хребет) до Сиготу на Марморощині, де торгували і різним крамом, і в тому числі й маржинкою. У творі ж в особливий спосіб вказано, що традиційний сиготський ярмарок не відбувся, а відтак овечки залишилися неспроданими. Марко Черемшина «підказав» і причину відміни ярмарку: влада готувалася до війни і воліла подбати про запаси провізії для війська, бо ж «*маржина цісарева, на ярмарок не піде*» [Черемшина 2023, с. 292]. Отже, згадкою про маржинку, що щасливо пережила Богородичку у «Поменнику» ще точніше верифіковано часові межі і написання твору, і подієвого ланцюга оповідання.

Оскільки в основу «Поменника» було покладено свіжі переживання від тих несподіваних, нерідко карколомних змін, викликаних війною, то цілком зрозумілим стає особливий емоційний реєстр твору, високий ступінь авторського переживання «смучої години». Живі враження від воєнного лихоліття Марко Черемшина також занотовував у щоденнику. До речі, діаріуш письменника згодом став одним із основних джерел написання творів воєнної тематики. Про цей факт свідчила дружина, Наталя Семанюк. На сторінках книги «Співець Гуцульщини» вона згадувала, що у повоєнні роки Марко Черемшина «опрацьовував свій щоденник, з якого черпав основний матеріал для циклу новел “Село за війни”» [Семанюк 1970, с. 52].

Виїхавши з початком війни у рідні Кобаки і вимушено перебуваючи у російській окупації, Марко Черемшина відчував певні докори сумління, що не зміг діяльно долучитися до руху опору. Тому-то, заспокоюючи внутрішню гризоту, тяжкі докори сумління, взяв до рук зброю слова і повідав світові правду про життя українців-гуцулів у воєнній веремії. Наталя Семанюк згадувала, що попри відірваність від цивілізації (пошта не працювала, новини або зовсім не доходили, або запізнило і на рівні чуток), Черемшина писав листи до своїх далеких адресатів. В одній із таких, написаних але не надісланих, епістол зізнавався: «Як терплять наші мужики... оці старики, жінки, діти, а я сиджу, зложивши руки. І захистити не можу... Маємо тепер слово для них і то часами не можемо дати, бо те, що приходить їм пережити, відбирає нам мову. Все-таки я пишу» [Цит. за: Семанюк 1970, с. 31].

Особливого статусу «Поменнику» надає і той факт, що написав його Марко Черемшина після тривалої творчої перерви. Саме «Поменником» він врятував багаторічну мовчанку. Не зміг втримати в собі силу вражень і потрясіння, яких із подостатком принесла війна. Переживаючи воєнні зудари у рідних Кобаках, цьому, здавалося б, глухому і далекому гуцульському закутку, письменник через прочування глобальних тектонічних суспільних змін, тотальної невизначеності, щоденних трагедій зумів збагнути масштаб подій, вагу історичного моменту. Для того, аби зберегти правдивий образ духу часу, письменник, окрім вказаного твору, запропонував й низку інших художніх полотен: «Село потерпає», «Село вигибає», «Перші стріли», «Бодай їм путь пропала», «Козак», «Після бою» та ін. Але все ж «Поменник» був першим.

Починається оповідання з опису тривожного очікування приходу війни у село. Не тільки люди, а й природа «потерпає» від заглядання у невідомість, від небажаної, але неминучої стрічі з руйнівною силою зброї. Цю ініціальну наелектризовану атмосферу передчуття трагічного пронизують знервовані жіночі голоси. Кожна «*дрожить, гей лист на трепеті, рісними словами страх на село пускає*» [Черемшина 2023, с. 291], вигукує свої тривоги, свої невпокоєві обави. У багатоголосому плачі «челідини» контурно накреслено усі сподівані «принади» війни, котра уже стоїть на порозі їхнього (ще доне-

давна такого затишного) гуцульського дому. Насамперед і наперед плачуть жінки за усім, що цінують, до чого мають «життєвий густ». Одна переживає, що пропаде праця її мозолистих рук, інша, що настане «жидівське свавілля», ще інша за сінце і маржинку бідкається, ще інша не хоче честі стратити. Врешті, одна із гуцулок узагальнює: *«На війні нема віри, нема серця, нема жінки, лише неприятель, та й амінь!»* [Черемшина 2023, с. 291]. Тут автор діє на випередження, вкладаючи в уста переляканого жіноцтва увесь набір можливих втрат, він наче готує читача до сприйняття дальших сцен, де, очевидно, справдяться найгірші побоювання гуцульських Кассандр.

Цікаво, що у вступній частині твору зосереджено увагу не на індивідуальному переживанні грядущого потрясіння, а передано голос громади, вловлено загальний суспільний настрій, силу народного хвилювання. У цьому «вох роролі» відчувається неминучість, біль від усвідомлення неможливості бодай якимось вплинути на хід подій. Тому, гадається, Марко Черемшина цей перший виступ гуцульського жіночого хору «закриває», «запечатує» фразою: *«Ей, цитьте, кумки-любки, не гнівім Бога!»* [Черемшина 2023, с. 291]. Згадка про Божий гнів – своєрідна спроба стримати у сітях слова ту лавину негативних емоцій, пов'язаних зі страшною війною, яка витає у повітрі, стрімко мчить і хижо вривається у життєвий простір кожного гуцула.

Не тільки «жасними словами, як писанки кервою, малюють» гуцули прихід війни, усе їхнє ество потерпає від її смертельного подиху. Лиця челядини від ляку невідомості «сповзають», «гей квашені огірки», і вони «войну руками показують» [Черемшина 2023, с. 292]. Дуже тонко передав Марко Черемшина оту осінь тривоги гуцульської, коли селяни змушені були війну «жасними словами малювати», «руками показувати». Ба більше, через посередництво картин природи автор згустив барви, додав «керви» до образу гуцульського села у переддень воєнного лихоліття. *«Навкруги чорний осінній ворон на смерічині кряче, войну повістує, дзьоб собі гострить, бабам туску додає. Кліпають ліси, кліпають гори: що дерево – то жовнір, що шпиль – то гармата. Хмари на небі біленькі, наче на смерть убралися, не розлітаються, бо неприятель сказав їх на однім місці стояти. Сонечко ладан смажить, аби нарід ховати, аби трунів не чути. Річка зі скалами шепотом нараджується, рибку постановляє, кружалом кружить, піну ховає, долин боїться, в жіночі очі кривавим дзеркалом, гей мовня, б'є»* [Черемшина 2023, с. 292]. До речі, у цьому уривку, де так майстерно вловлено нерв збентеженої природи (психологічний пейзаж), впізнаємо вправну руку досвідченого автора поезії у прозі. Саме в його «Весні», «Заморожених фіалках», «Ледових цвітах», «Морі», «Обнові», «Симфонії» та інших зразках одного із найулюбленіших жанрів модерної літератури з такою ж проникливістю прочуто найтонші порухи живої натури. На цю особливість творчої манери Марка Черемшини свого часу звернув увагу Іван Франко, який, мовлячи

про магістральні здобутки автора «Карбів» на ниві красного письменства, слушно зауважив: «під його пером наша проза набрала поетичного лету, мелодійності, ніжності, грації і різномодності» [Франко 1984, с. 523].

Рельєфно представлене у вступній частині твору передчуття нещастя поступово матеріалізується. Ні не страшні військові баталії виходять на авансцену (вони залишаються за кадром, лише як фон дії), а не менш жаскі закони війни, коли кожен загрожений, коли кожен не може бути певен завтрашнього дня. Першою жертвою нового порядку падає священник. Його, «зрадника», «скували вояки» і «повели до міста», де, очевидно, повісене на шибениці. Використовуючи кінематографічний прийом кадрування, письменник з особливим трепетом зобразив сцену прощання священника із парафією. Цей епізод, яскраво підсвічений блисками багнетів і заплаканими жіночими очима, можна цілком по-стефаніківськи номінувати «Виводили з села». Маркові Черемшині вдалося дібрати настільки точні слова, що читача, як і кожного, хто спостерігає за «похоронною» процесією, в центрі якої скований священник, наскрізь пропікає прощальний погляд приреченого на смерть. *«Виводять жінки попа очима на край села, духа в собі не чують. Вістря багнетів навкруг попа, як свічки навкруг гроба, від сонця горять та кліпають до челяді. Німий похорон з села виходить, вітром до села проці посилає»* [Черемшина 2023, с. 294].

«Смуча година» навісає над усім селом, кидає людей у жорна війни. Вона, заразом, розтривожує усі незагоєні рани, пробуджує усі старі образи. Митро Пужливий, приміром, сприймає цей непевний час як нагоду поквитатися зі своїм давнім кривдником – священником. Піп-бо колись звів його дружину і тепер Митро потерпає і від нестихаючого болю зради, і від свого/несвого сина, який без докорів сумління зводить на старого руку. Хоч Пужливий і криється зі своєю радістю через арешт священника, все ж йому важко приховати внутрішнє вдоволення від того, що напасник нарешті отримає по заслугі. Йі собі проводжаючи попа скрадливим поглядом з-під насунутої на чоло крисані, Митро подумки зачитує давно скомпонований обвинувальний акт. Він настільки глибоко поринає у той уявний судовий процес над попом, що не стримується і вголос перед челядиною промовляє останню фразу свого емоційного оскарження: *«...гантах, попе, зраднику, кацабо!»* [Черемшина 2023, с. 295].

Зображуючи село у війні, Марко Черемшина волів показувати узагальнений образ громади, через часом звучні, часом притишені голоси гуцульських газд і газдинь передавати думку посполитого люду, заскоченого війною. Попри провідну тенденцію до узагальнення та типізації (тут, поза всяким сумнівом, відчутний вплив фольклорної традиції), все ж у «Поменнику» виведено низку виразних, наділених індивідуальною історією, постатей, крізь призму переживань яких загострено перипетії воєнного часу в одному із карпатських сіл. З-поміж персонажів оповідання вирізняється вже згадуваний Митро

Пужливий. Автор не вказує справжнього прізвища героя, а наводить лише його сільське прізвисько. Ба більше, інтегрує у структуру твору короткої коментар з поясненням, чому саме так прозвали Митра. *«Пужливим, – зазначає письменник, – назвало його село тому, бо відмалку мав великі вуха, а лице стягнене в клубочок, гей у заяця. Заким ставав говорити, то обзирався на всі боки, схвилювався, клав на губи палець і казав: “Цитьте”»* [Черемшина 2023, с. 292]. Пропонованою приміткою у своєрідний спосіб підкреслено і зовнішній вигляд, і внутрішню поставу чоловіка. Зумисне декілька разів наголошено на Митровій боязні відкрито висловлювати загалом правдиві міркування. Він спілкується крадькома, по-змовницьки, щоразу супроводжує свої мовленнєві партії отим застережливим «Цитьте». Щоправда, така манера висловлюватися у Митра Пужливого не вроджена, а набута. Він колись тяжко постраждав за відвертість. Свого часу, коли привселюдно обізвав не надто чесного пастиря духовного «кацапом», змушений був за цю вільність відсидіти в криміналі. У в'язниці він набрався хвороби і відтоді *«щовесни трясла ним пропасниця, і убирив він два кожухи й синів, гей ялівець»* [Черемшина 2023, с. 292]. З короткої, вдало уведеної у текстуру твору біографічної довідки Митра Пужливого дізнаємося також, що він стоїть у відкритій опозиції до місцевої влади, є активним учасником і промотором сільської читальні і тримає руку на пульсі подій (*«вводно газета в нього в тобівці»* [Черемшина 2023, с. 292]). Зараз же Митро *«упав у старість»* і своїм сивим волосом зустрічає війну.

Якщо репліки Митра у діалогах із односельчанами короткі і густі, то його бесіда до себе самого значно ширша. Через внутрішній монолог відкриваються ворота у духовний світ Пужливого, у простір його жадань і переживань. Саме через Митрова розмову із самим собою дізнаємося про біль печучий, що віддавна роздирає його: жінка Марічка зрадила із попом та ще й привела від нього сина. Після Маріччиних зізнань газда оголосив свою війну підступному душпастирю, в якій і сам зазнав болючих ударів (отримав кованим Євангелієм по голові, коли в церкві відвернув рота від попової руки; відсидів у криміналі за прилюдну образу чести священника, придбав хронічну болячку та ін.), аби у підсумку перемогти. Окрім особистої образи, до боротьби Митра підштовхує й розуміння великої провини попа перед громадою: обрав-бо не духовне служіння, а матеріальне збагачення. *«Єк прутик до села прийшов-ес, – наголошує Митро Пужливий, – а відтак, єк могила, в селі розмістив-ес си»* [Черемшина 2023, с. 294].

Цікаво, що тема подружньої зради є однією із наскрізних у творчості Марка Черемшини. У багатьох новелах та оповіданнях вона стає центральною (*«Раз мати родила»*, *«Марічку головка болит»*, *«Зарікайся мід-горівку пити»*, *«Козак»* та ін.). Можна лише здогадуватися, чому адюльтер так часто проартикульовано у белетристиці письменника. Не виключено, що це зумовлено особистим досвідом Івана Семанюка, або ж, ймовірніше, бажанням митця увиразнити моральний вимір проблеми, а від-

так зробити свій внесок у подолання негативного явища, яке на Гуцульщині було масовим. На надто вільні стосунки гуцулів у подружжі звертав увагу чи не кожен дослідник культурно-історичного життя цього етнографічного регіону України. Приміром, Іван Франко після своїх частих мандрівок до гуцулів підкреслив цю незвичну деталь їхньої поведінки. У тритомному корпусі *«Галицько-руські народні приповідки»* він зафіксував декілька паремій, в яких закріплено згадану рису. Приповідку *«Гуцул поганий чоловік»* Іван Франко прокоментував так: *«Вислов... неохоти покутян до гуцулів. Ця неохота плине головно з того, що гуцули далеко вільніше поводяться з жіноцтвом, як покутяни»* [Приповідки 2006, т. I, с. 689]. А прислів'я із Криворівні *«Помінеймо си жінками, брачіку»* супроводив таким поясненням: *«Говорять, що між гуцулами був колись, чи може й досі є звичай мінятися жінками по кількох роках пожиття»* [Приповідки 2006, т. II, с. 173].

Оскільки оповідання було задумане як один із творів циклу *«Село у війні»*, то автор досить виразно розкрив також тему *«вигибання села»*. Письменник так охарактеризував усіх, хто залишився у рідних пенатах і хто змушений був покинути домівку: *«Деді нема, нені нема, припону нема, лиш Канада та сороківці. Такий флетєв, що сокирою майстрував би, хати клав би, тепер у Канаді чоботи нуцує, пишної їди та легкої праці шукає. Дівку в селі ану присилить, то урветься, до міста втече жиденята носити, лаю за собов водити. Тот, що на хліб робить, під кулю пішов. Дрібнота та челядь, та стариня – то все село. То лиш знак, де село було»* [Черемшина 2023, с. 294]. У пропонованому огляді окреслено цілий комплекс болячок, від яких страждало передвоєнне і воєнне село. Це і еміграція, яка вимивала пасіонарні сили, це і урбанізація, яка поглинала молодь принадами міського життя, це і мобілізація, яка пожирала сільське парубоцтво, кидаючи у горнило війни.

Війна призвела до того, що в селі залишилася головно «стариня». На схилку віку ці сивочолі гуцули змушені переживати страшний досвід війни. Їх і так до землі хилять прожиті літа: *«Надходять старі бадіки... Насамперед палицями, а відтак сухенькими ногами ступають, гейби землі не вірили. Спір кашлем вигонять, ребер у собі не чують. Отік оберемочки хворосту, ремнями попідперізувані. Скривленими тварями д'землі хилються, у прикрих місцях вориння держуться, білу гирю вітрові відіймають. Тіні їх перебігають. Такі довгі, гей дуби, такі лабаті. На траві лягають, на плити сїдають, лігма п'ють у потоці воду, бо чують, що з сил спадають, що недалекі їм гони»* [Черемшина 2023, с. 296]. Старі чоловіки, що були колись міцні, як дуби, а тепер лиш їхні тіні ту колишню силу нагадують, відчують, що «недалекі їм гони» і що доведеться їм «остатню часть дороги» закінчити передчасно, або пройти у тривозі. Відтак *«то зморщених чолах долонями б'ють і дивуються, що до такого часу дожили»* [Черемшина 2023, с. 296]. У хвилю небезпеки, що нависла над селом, ці досвідчені бадіки якимось інстинктивно згуртовуються, аби

разом перебути «смучю годину». Зійшовшись до купи, вони діляться тими несподіваними новинами, що крізь густі карпатські ліси долітають до села. Насамперед подивовані з нових порядків: «*у церкву не йди, до коршми не вакайси, до міста паишпорт бери на себе, гей на маржину*» [Черемшина 2023, с. 296]. На підтвердження непевних часів в одного із бадіків «знаходиться» свіжа трагікомічна історія: «*Вчера Василина Пасемкова йшла до міста, а перед містом стоїт варта та й каже: гов! Показує вона паишпорт від віта, а варта тим не контетна. “Ци ти, жоно, не хлоп?” – кажут. Шо вона не проситси, шо не кленеси, шо не божитси, шо, аді, вона челідина, а не хлоп, – нема віри. “Задери, жоно, – вибачте, – запаску д’горі, най пізнаємо, ци ти не хлоп, не шпігун!” Стопиласи, сарака, молодиця з сорому, але мусіла роздійти ше один паишпорт*» [Черемшина 2023, с. 297]. З тривожної розмови селян дізнаємося і про інші вражаючі з’яви непевного «часу», і про їхні пекучі біди. Вони і «внуків під кулю дали», і «остатній фіст на форшпани даржать», і «маржину й сінце тільки для війська тримають». Тому-то на заувагу про те, що паничі погрожують «село тратити» бадіки в один голос відповідають: «*Та ми вже без шибениці страчені, таже на нас шкода вже шибениці, шкода кулі*» [Черемшина 2023, с. 298].

Але навіть старість не рятує гуцулів від свавілля війни. І їм доведеться впасти жертвою «смучьї години». У село приходить військо і за намовою жида-приховся арештовує тринадцятьох чоловіків. Раптово сковані «бадіки», не відаючи нічого про підступний задум Дзельмна і не чуючи жодних пояснень про підстави несподіваного арешту від коменданта, воліють самі знайти, вгадати причини злої приключки. Відповідно до звичного розуміння причинно-наслідкових зв’язків, так би мовити «на хлопський розум», чоловіки, обтяжені досвідом прожитих років, сприймають ув’язнення не як хитру спробу безсовісного жида у хвилию воєнної завір’юхи розквитатися з неугодними, а як покарання за гріхи давні і сьогочасні. Тому-то, 13 бадіків, покинутих посеред дороги зі скованими руками, відвертаючи очі від тих ланців, аби не бачити, «як їм пучки синіют», серед недоговорених «отченашів» пригадували усі провини, аби очистити совість, і далі зі спокійною душею приймати зударі долі.

Щемливу прилюдну сповідь чоловіків, коли кожен вишукував у найдальших закамарках пам’яті гріх свій затаєний, представлено як раптовий подих зими, її холодні обійми. «*Такий мороз од гріхів їх віє, так рясно бадіків інєєм присідає, щоб, трясучися, гріхів своїх перед людьми стидалися, сором мали*» [Черемшина 2023, с. 304]. Льодяну стіну гріха і сти́ду вмить розбиває і розтоплює широлюдським співчуттям спонтанне жіноче голосіння, яке з «юрби завіває, бадіків теплыми дергами вкриває. Гейби їм голови гладили газдині, гожі та годні» [Черемшина 2023, с. 304]. У цьому контексті варто згадати: не даремно дослідники творчості Марка Черемшини зазначають, що голосіння наскрізь пронизують художній дискурс письменника і є улюбленою фор-

мою сприйняття дійсності. Як у голосіннях овіяно щирою тугою трагедію втрати, так і у творах Марка Черемшини словом справжнього гуманіста зігріто найпекучіші епізоди складного людського буття. Отож і у «Поменнику» не обійшлося без імпровізованої, але такої впізнаваної мелодії народного плачу. Саме прозорим серпанком жіночого голосіння огорнуто прибитих несподіваним поворотом долі бадіків, які, розгублені і принижені, «стали нєм і з місця рушитись не вміють» [Черемшина 2023, с. 304]. Голосіння вириває у творі як органічний вибух емоцій, природна реакція жіноцтва на очевидну несправедливість, спроба перелити у освячене традицією слово пекучий біль внутрішнього протесту проти кривди. У мить, коли розпачливі зойки плачу заповнюють увесь довколишній простір, автор, немов вправний працівник сцени, яскравим прожектором почергово насвітлює усіх дійових осіб: «*вояки сердилися на бадіків, що не слухають їх розказу*», «*комендантовому коневі текла з зубелів піна й падала на задніх бадіків*», «*жидва плескала в долоні, на бадіків скреготала*» [Черемшина 2023, с. 304]. Врешті оцей момент споглядання завершується і дія рухається далі: арештованих чоловіків під ретельним наглядом військових («*військо їх обскочило, карабінами їх обгородило, гей муром*» [Черемшина 2023, с. 304]) виводять «цісарською дорогою». Женуть бадіків із рідного села як найстрашніших злочинців, не допускають нікого, не дозволяють навіть наблизитися. Є певна символіка у тому акті виривання з рідного ґрунту сивочолих газдів. Силоміць вихоплених із батьківської землі гуцулів ще більше підкошено, тепер вони втратили й ту надміцну антеївську силу, яка досі допомагала стоїчно перенести «смучю годину».

Про дальшу долю цих опосередкованих «жертв війни» автор волів прямо не говорити, лише залишив достатньо підказок, аби уважний читач зрозумів, що, випадково потрапивши під маховик запущеної воєнної машини, тринадцять сивих гуцулів уже не вирвуться додому, не дихатимуть на повні груди вільним гірським повітрям. Тому-то, попри заборону, село, наче сповняючи свій християнський обов’язок (в останню дорогу провести), таки одкланюється чоловікам. Ось як відрефлектовано прощальну сцену: «*Лиш сонце з лісів через багнети перегулювалося й на сивих бадіків білими крильцями мерехтіло, щоб село їх здалека розпізнавало, щоб їм гріхи простило. Село в тривозі лиш навкраді бадікам проці послає*» [Черемшина 2023, с. 304]. Скупими, але вельми вимовними словами виведення з села представлене як останнє прощання. Йдеться насамперед про прощання гріхів, котре, за народною традицією, вкрай важливе для душі, що стає на дорогу до вічності.

Важливою художньою деталлю, яка, властиво, дала назву творів, став «поменник». Історія про книжечку із записаними іменами померлих родичів, котрих поминають у церкві в «задушні суботи», виконує роль своєрідного завершального акорду. Поменник виступає символом трагедії, фатальною причиною арешту селян. Ця річ, що виявилася

єдиною (звісно, надуманою) вказівкою на зв'язок і співпрацю з попередньою окупаційною владою, по суті прирікає невинних на вірну загибель. За іронією долі, у згадану книгу родової пам'яті найімовірніше скоро будуть вписані нові імена господарів, що їх в такий незвичний спосіб торкнув немилосердний перст війни.

Висновки. Оповідання Марка Черемшини «Поменник» стало одним із правдивих художніх свідчень про воєнні жажиття. Автор свідомо відмовився від розгортання широких батальних сцен, а зосередився на зображенні життя в одному гуцульському селі за нових непередбачуваних обставин. З тонким психологічним нюансуванням письменник навітлив кардинальні зміни у щоденному укладі горян. Ці трансформації приносять страшні випробування. Крізь товщу слів виразно прорива-

ється голос колективного й індивідуального болю. Страждання громади оприявнюється в лейтмотивній тужливій мелодії голосіння. Особиста мука виявляється у пекучих внутрішніх монологів. У «Поменнику» Марко Черемшина спробував дослідити, як змінюється людина під впливом екстремальних умов. Він досить тонко вловив народження нової природи героя в межовій ситуації. Зосередивши фокус уваги на кількох постатях, автор показав їхнє справжнє ество: Пужливий сприймає війну як нагоду вивести на чисту воду злочинця, Дзельман як можливість нового гешефту, а тринадцять арештованих як Божий присуд, як підставу очиститися від гріхів минулого... Загалом, аналізоване оповідання, в якому колоритно висвітлено та осмислено вкрай актуальну тему, належить до вершинних творів Марка Черемшини.

Література

1. Галицько-руські народні приповідки. Зібрав, упорядкував і пояснив д-р Іван Франко: У 3-х томах. Львів, 2006–2008.
2. Горболіс Л. Парадигма народнорелігійної моралі в прозі українських письменників кінця XIX – початку XX ст. Суми : ВАТ «СОД» ; вид-во «Козацький вал», 2004. 200 с.
3. Легкий М. Творчість Марка Черемшини й епоха fin de siècle (літературний контекст). *У задзеркаллі художнього світу Марка Черемшини. Колективне дослідження з нагоди 150-річного ювілею письменника.* Івано-Франківськ: Місто НВ, 2025. С. 11–23.
4. Мафтин Н. Фольклорно-міфологічні засади художнього мислення Марка Черемшини. *У задзеркаллі художнього світу Марка Черемшини. Колективне дослідження з нагоди 150-річного ювілею письменника.* Івано-Франківськ: Місто НВ, 2025. С. 127–135.
5. Піхманець Р. Із покутської книги буття. Засади творчого мислення Василя Стефаника, Марка Черемшини і Леся Мартовича. Київ: Темпора, 2012. 580 с.
6. Семанюк Н. Співець Гуцульщини. Спогади про Марка Черемшину. Ужгород: Карпати, 1970. 100 с.
7. Стеф'юк І. Людина і війна (на матеріалі художньої та мемуарної спадщини Марка Черемшини): дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.01 – українська література. Чернівці, 2016. 215 с.
8. Франко І. З останніх десятиліть XIX віку. *Франко І. Зібрання творів: У 50-ти томах.* Київ: Наукова думка, 1984. Т. 41. С. 471–530.
9. Хороб С. Проза Марка Черемшини: текст, контекст, метатекст. «Покутська трійця» в загально-українському літературному процесі кінця XIX – початку XX століття : зб. наук. праць. Івано-Франківськ, 2006. С. 238–249.
10. Черемшина Марко. Поменник. *Черемшина Марко. Райска птиця. Зібрання творів.* Брустури, 2023. С. 291–308.
11. Чопик Р. Переступний вік: Українське письменство на зламі XIX – XX ст. Львів-Івано-Франківськ, 1998. 192 с.

References

1. Halychko-ruski narodni pryprovidky. (2006–2008) Zibrav, uporiadkuvav i poiasnyv d-r Ivan Franko: U 3-kh tomakh. [Galician-Ruthenian Folk proverbs and sayings. Collected, arranged and explained by Dr. Ivan Franko: in 3 volumes]. Lviv [in Ukrainian].
2. Horbolis L. (2004) Paradyhma narodnorelihiinoi morali v prozi ukrainskykh pysmennykiv kintsia XIX – pochatku XX st. [Paradigm of Folk Religious Morale in the Prose of the Ukrainian Writers at the turn of the 20th century]. Sumy: VAT «SOD» ; vyd-vo «Kozatskyi val». 200 s. [in Ukrainian].
3. Lehkyi M. (2025) Tvorchist Marka Cheremshyny u epokha fin de siècle (literaturnyi kontekst). [Marko Cheremshyna's Legacy and the Fin de Siècle Epoch (Literary Context)]. *U zadzercalli khudozhnoho svitu Marka Cheremshyny. Kolektyvne doslidzhennia z nahody 150-richnoho yuvileiu pysmennyka.* Ivano-Frankivsk: Misto NV.S. 11–23 [in Ukrainian].
4. Maftyn N. (2025) Folklorno-mifolohichni zasady khudozhnoho myslennia Marka Cheremshyny. [Folkloristic and Mythological Fundamentals of Marko Cheremshyna's Literary Thought]. *U zadzercalli khudozhnoho svitu Marka Cheremshyny. Kolektyvne doslidzhennia z nahody 150-richnoho yuvileiu pysmennyka.* Ivano-Frankivsk: Misto NV.S. 127–135 [in Ukrainian].
5. Pikhmanets R. (2012) Iz pokutskoi knyhy buttia. Zasady tvorchoho myslennia Vasylia Stefanyka, Marka Cheremshyny i Lesia Martovycha. [From the Pokuttia Book of Genesis. Fundamentals of Vasyl Stefanyk's, Marko

Cheremshyna's and Les Martovych's Literary Thought]. Kyiv: Tempora. 580 s. [in Ukrainian].

6. Semaniuk N. (1970) Spivets Hutsulshchyny. Spohady pro Marka Cheremshynu. [The Hutsul Bard. Memoirs about Marko Cheremshyna]. Uzhhorod: Karpaty. 100 s. [in Ukrainian].

7. Stefiuk I. (2016) Liudyna i viina (na materialy khudozhnoi ta memuarnoi spadshchyny Marka Cheremshyny). [Man and a War (based on Marko Cheremshyna's literary texts and memoirs): dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: spets. 10.01.01 – ukrainska literatura. Chernivtsi. 215 s. [in Ukrainian].

8. Franko I. (1984) Z ostannikh desiatylyt XIX viku. [From the Last Decades of the 19th century]. *Franko I. Zibrannia tvoriv: U 50-ty tomakh*. Kyiv: Naukova dumka. T. 41. S. 471–530 [in Ukrainian].

9. Khorob S. (2006) Proza Marka Cheremshyny: tekst, kontekst, metatekst. [Marko Cheremshyna's Prose: text, context, and metatext]. «*Pokutska triitsia*» v *zahnoukrainskomu literaturnomu protsesi kintsia XIX – pochatku XX stolittia: zb. nauk. prats*. Ivano-Frankivsk. S. 238–249 [in Ukrainian].

10. Cheremshyna Marko. (2023) Pomennyk. [The Memorial Book]. *Cheremshyna Marko. Raiska pytysia. Zibrannia tvoriv*. Brustury. S. 291–308 [in Ukrainian].

11. Chopyk R. (1998) Perestupnyi vik: Ukrainske pysmenstvo na zlami XIX –XX st. [Transition Age: Ukrainian Literature at the Turn of the 20th Century]. Lviv-Ivano-Frankivsk. 192 s. [in Ukrainian].

“THE HOUR OF SORROW STRIKES”: WAR AND PEOPLE IN MARKO CHEREMSHYNA'S SHORT STORY “THE MEMORIAL BOOK”

Abstract. The article analyzes Marko Cheremshyna's short story “*The Memorial Book*” through the prism of the artistic interpretation of the problem of “man and war” in Ukrainian short prose of the early twentieth century. It is established that the writer was among the first in national literature to undertake a systematic depiction of wartime calamity, focusing not on extended battle scenes but on the profound transformation of the everyday life of a Hutsul village. The study traces textual, cultural, and historical markers of the time when the story was created and reveals the connection of “*The Memorial Book*” with Cheremshyna's cycle of thematically consonant war-time novellas as well as with the author's diary notes. The emotional intensity and documentary concreteness of the story are substantiated by the authenticity of the writer's reflections rooted in his direct experience of the events of the First World War. Particular attention is paid to innovative artistic strategies: the poetics of the collective voice of the community, the psychological portrayal of characters, inner monologues, and the function of the psychological landscape, which reflects the state of anxiety and anticipation of an inevitable catastrophe. The semantic potential of the artistic detail (the memorial book as a sign of ancestral memory and, at the same time, a fatal pretext for repressions) is revealed, intensifying the tragic dimension of the narrative. It is demonstrated that in the story war appears as a force that destroys established social ties, exposes latent conflicts, and deforms a person's moral bearings. The paper underscores the deep symbolic subtext of the climactic scene of arrest and violent uprooting of the gray-haired householders from their native soil. Torn by force from their ancestral land, the Hutsuls are spiritually destroyed even before physical annihilation: they lose that invincible Antaeon strength which had hitherto enabled them to endure stoically the “hour of sorrow” of war. The humanistic pathos of the work and its significance for the formation of the war discourse in Ukrainian modernist prose are emphasized.

Keywords: Marko Cheremshyna, novella writing, short story, man and war, Hutsul text, short prose, psychological landscape, folklorism, lament.

© Пилипчук С., 2026 р.

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.04.2026

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.05.2026

Дата публікації: 31.05.2026

Святослав Пилипчук – доктор філологічних наук, професор кафедри української фольклористики імені акад. Ф. Колесси Львівського національного університету імені Івана Франка, Львів, Україна; pylypchuk.sviat@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7445-6233>

Sviatoslav Pylypchuk – Doctor of Philology, Professor of the Academician F. Kolessa Department of Ukrainian Folklore Studies, Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine; pylypchuk.sviat@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7445-6233>